

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

<https://doi.org/10.36719/2663-4619/107/9-13>

Sevinc Sadıqova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
sevincsadigova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8720-3262>

Şifahi akademik kommunikasiya

Xülasə

Akademik kommunikasiya elmi ictimaiyyətdə istifadə olunan professional ünsiyyət növlərinin məcmusudur. Akademik kommunikasiyaya bakalavriatura, magistratura, doktorantura təhsil pillələrində, elmi seminar, təlim, konfrans və simpoziumlarda, elmi müzakirələrdə, dissertasiya müdafiələrində və s. istifadə olunan ünsiyyət aiddir.

Akademik kommunikasiya – dinləyicilərə məqsədyönlü təsir göstərməyə hesablanmış, onların bu və ya digər elmi bölmə üzrə bilikləri mənimsəməsinə, yaxud qəbul etməsinə imkan yaradan peşəkar ictimai nitqin yaradılmasının qanunauyğunluqları və effektivliyinin şərtləri haqqında biliklər sahəsidir. Peşəkar nitq dedikdə, buraya pedaqoqun, alimin və b. nitqi, ictimai nitq dedikdə isə çoxsaylı auditoriyaya yönəlmiş nitq nəzərdə tutulur. İctimai nitqin növləri (akademik nitq, diplomatik nitq, məhkəmə nitqi və s.) və janrları (məruzə, mühazirə, çıxış, təşviqat nitqi və s.) ayırd edilir. Akademik kommunikasiya da şifahi və yazılı formada təzahür edir. Akademik kommunikasiyanın hər iki formasında mətn tərtib edilərkən Azərbaycan ədəbi dilinin elmi və ədəbi danışq üslublarının normalarına, həmçinin akademik kommunikasiyanın beynəlxalq normaları və tələblərinə ciddi riayət olunmalıdır.

Açar sözlər: *kommunikasiya, akademik kommunikasiya, akademik nitq, şifahi kommunikasiya, Azərbaycan dili*

Sevinj Sadigova
Azerbaijan State Pedagogical University
Doctor of Philosophy in Philology
sevincsadigova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8720-3262>

Oral Academic Communication

Abstract

Academic communication is a set of professional communication types used in the scientific community. Academic communication at bachelor's, master's, doctorate levels of education, scientific seminars, training, conferences and symposia, scientific discussions, dissertation defenses, etc. refers to the communication used.

Academic communication is the creation of a professional public speech designed to have a purposeful effect on the listeners, enabling them to acquire or accept knowledge on this or that scientific section. It is a field of knowledge about the regularities and conditions of effectiveness of the machine. When we say professional speech, we mean the words of a teacher, a scholar, etc. speech, and public speech refers to a speech aimed at multiple audiences. Types of public speech (academic speech, diplomatic speech, court speech, etc.) and genres (lecture, lecture, speech, campaign speech, etc.) are distinguished. Academic communication is also manifested in oral and

written form. While writing the text in both forms of academic communication, the norms of the scientific and literary speech styles of the literary language of Azerbaijan, as well as the international norms of academic communication and the requirements must be strictly followed.

Keywords: *communication, academic communication, academic speech, oral communication, Azerbaijani language*

Giriş

Akademik kommunikasiya elmi ictimaiyyətdə istifadə olunan professional ünsiyyət növlərinin məcmusudur. Akademik kommunikasiyaya bakalavriatura, magistratura, doktorantura təhsil pillələrində, elmi seminar, təlim, konfrans və simpoziumlarda, elmi müzakirələrdə, dissertasiya müdafiələrində və s. istifadə olunan ünsiyyət aiddir.

Akademik kommunikasiya – dinləyicilərə məqsədyönlü təsir göstərməyə hesablanmış, onların bu və ya digər elmi bölmə üzrə bilikləri mənimsəməsinə, yaxud qəbul etməsinə imkan yaradan peşəkar ictimai nitqin yaradılmasının qanunauyğunluqları və effektivliyinin şərtləri haqqında biliklər sahəsidir. Peşəkar nitq dedikdə, buraya pedaqoqun, alimin və b. nitqi, ictimai nitq dedikdə isə çoxsaylı auditoriyaya yönəlmiş nitq nəzərdə tutulur. İctimai nitqin növləri (akademik nitq, diplomatik nitq, məhkəmə nitqi və s.) və janrları (məruzə, mühazirə, çıxış, təşviqat nitqi və s.) ayırd edilir. Akademik kommunikasiya da şifahi və yazılı formada təzahür edir. Akademik kommunikasiyanın hər iki formasında mətn tərtib edilərkən Azərbaycan ədəbi dilinin elmi və ədəbi danışq üslublarının normalarına, həmçinin akademik kommunikasiyanın beynəlxalq normaları və tələblərinə ciddi riayət olunmalıdır.

Akademik kommunikasiya xüsusi biliklər sahəsi və kommunikativ təcrübə kimi ritorika çərçivəsində yaranmışdır, effektiv, məqsədyönlü, təsiredici nitq elmi və sənəti (nəzəriyyə və bacarıq) kimi nəzərdən keçirilir. Akademik nitq sosial cəhətdən şərtlənir, onun inkişafı cəmiyyətin struktur xüsusiyyətləri ilə, onun mənəvi və estetik dəyərlərinin əlamətdar cəhətləri ilə əlaqəlidir. Akademik nitq natiqlik sənətinin növlərindən, janrlarından biri kimi hələ antik dövrdə, təqribən e.ə. V əsrdə meydana çıxmışdır (Abdullayev, 2013; Məmmədli, 2020). Həmin dövrdə təhsilin özü də ictimai xarakter daşıyırdı, inandırıcı, məntiqli, ifadəli nitq tərtib edərək onu ictimaiyyətə təqdim etməyi hər kəs bacarmırdı, bu səbəbdən qədim Yunanıstanda ritorika müəllimləri – sofistlər peşəkar nitq tərtibatçıları (loqoqraflar) və natiqlər hazırlayırdılar. Sonrakı dövrlərdə akademik nitq dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində müxtəlif inkişaf yolları keçmişdir (Məmmədli, 2021). Azərbaycanda akademik nitq, ümumi ritorikanın tərkib hissəsi kimi, XX əsrin əvvəllərindən universitet və institutların fəaliyyətə başlaması ilə formalaşmış, keçdiyi bir əsrlik yolda xeyli inkişaf etmişdir.

Tədqiqat

Nitq haqqında biliklər sistemi olan ritorikada effektiv nitq kommunikasiyasının qanunauyğunluqları iki qrupa ayrılır:

1. *Ümumi ritorikanın* öyrəndiyi nitqin yaradılması və qavranılmasının ümumi qaydalarıdır ki, buraya nitqin mövzusunun açılması, məzmunun sözlü ifadə edilməsi, onun mətnə yerləşdirilməsi, şifahi çıxışa hazırlıq və ictimaiyyət qarşısında nitqin söylənilməsi qaydaları aiddir.

2. *Xüsusi ritorikanın* öyrəndiyi yüksək nitq cavabdehliyi olan xüsusi sahələrdə nitq kommunikasiyası qaydalarıdır ki, buraya pedaqoji, diplomatik, siyasi və s. nitqlərin yaradılması və qavranılması qaydaları aiddir (Skvortsov, 1980; Titova, 2006). Akademik kommunikasiya xüsusi ritorikanın bölmələrindən biridir, lakin akademik kommunikasiyada istifadə ediləcək mətnin yaradılması prosesində ümumi, klassik ritorikanın kateqoriyaları da nəzərə alınmalıdır.

Akademik kommunikasiya elmi işgüzar fəaliyyətin şifahi və yazılı ünsiyyət formasında reallaşdırılmasıdır. Akademik kommunikasiyada nitq məntiqli, yığcam, aydın olmalıdır. Akademik kommunikasiya akademik mühitdə – ali təhsil müəssisələrində, elmi-tədqiqat müəssisələrində yaranan və formalaşan elmi mühitdə nitq fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini öyrənir (Xəlilov, 2021). Akademik nitqin əlamətlərindən biri – real ictimailikdir. Məhz ictimai, yəni arzu edən hər kəs üçün, geniş ictimaiyyət üçün əlçatan olan mühazirələr xüsusi ritorikanın sözügedən bölməsinin janrlar sisteminin əsasında dayanır.

Akademik kommunikasiyanın əsas janrlarına akademik mühazirə, elmi məruzə, elmi xülasə, elmi məlumat, elmi-kütləvi mühazirə aid edilir (İsmayılova, 2021; Sadıqova, 2024; Klyuyev, 2002). Qeyd edək ki, bu janrlardan hər birinin mətnlərində müvafiq informasiya və invariant struktur-semantik komponentlər vardır. Belə ki, onlardan hər birindən anlayışların təyini, qanunauyğunluqların formullaşdırılmasını, fəaliyyət alqoritmlərini, misallar və onların izahlarını ayırd etmək olar. Bu qəbildən olan komponentlər yalnız şifahi akademik kommunikasiyada deyil, yazılı elmi-kütləvi nitqdə də özünü göstərir (Şiriyev, 2019; Xəlilov, 2022).

Nitqin fərqli formalarının məzmun və struktur uyğunluğu şifahi akademik nitq üçün mənbə kimi yazılı elmi mətnlərə müraciət etmək imkanı verir. Bu tərz şifahi akademik nitqin məqsədi elmi materialı anlaşıqlı və cəlbedici şərh etməkdir. Bu zaman akademik mühitdə və təhsil müəssisələrində materialın şərh ritorikanın fərqli növlərinə – bir tərəfdən akademik, digər tərəfdən pedaqoji növünə müraciət etməyi nəzərdə tutur. Akademik nitqin janrları (elmi üslubun janrları) universitet mühazirələri, məruzələr, konfranslardakı çıxışlardır. Pedaqoji nitqin janrları müəllimin danışığı və izahları (elmi və ədəbi danışiq üslublarının janrları), mövzuya giriş danışığı (elmi-kütləvi alt üslubun janrı), müəllimin söhbətidir (publisistik üslubun janrı).

Akademik kommunikasiya nəzəri və praktik biliklərin məqsədyönlü və effektiv şəkildə ötürülməsini təmin edir. Kommunikasiya sahəsi üzrə mütəxəssislər ünsiyyətin 5 növünü ayırd edirlər:

- ✓ idraki ünsiyyət,
- ✓ inandırıcı ünsiyyət,
- ✓ ekspressiv ünsiyyət,
- ✓ tövsiyəedici ünsiyyət,
- ✓ ritual ünsiyyət.

Bunlardan hər biri üçün xarakterik olan məqsədlər və gözlənilən nəticələr, təşkilolunma şərtləri, kommunikativ forma və vəsaitlər vardır.

İdraki ünsiyyət: İdraki ünsiyyətin *məqsədi* tərəf-müqabilinin informasiya fondunu genişləndirmək, peşəkar fəaliyyət üçün zəruri informasiyanı ötürmək, innovativ məlumatları şərh etməkdir. Kommunikasiyanın *təşkili şərtlərinə* konkret tərəf-müqabillərinin idraki imkanlarının, yeni informasiyaların alınması və işlənməsi, anlaşılması və qavranılması üçün onların individual qaydalarının nəzərə alınması daxildir.

İdraki ünsiyyətin *şifahi kommunikativ formalarına* mühazirə və seminarlar, məruzə və analitik məlumatlar, söhbətlər və konsultasiyalar, dərslər, hesabatlar, çıxışlar aiddir.

Kommunikativ vasitələr və texnologiyalar: şərhlər, arqumentlər və sübutlar; səbəb-nəticə əlaqələrinin xarakteristikası, müqayisəli təhlil; məlumatın rəşional strukturlaşdırılması; yeni leksikanın şərh, “açar” sözlərin və vəziyyətlərin ayırd edilməsi, xülasələşdirilməsi, audio, vizual və kinetik kanallara giriş üçün verbal və qeyri-verbal vasitələrdən istifadə olunması, nitq mədəniyyəti və natiqlik məharəti kimi anlayışları özündə ehtiva edir (Koltunova, 2005).

İdraki ünsiyyət prosesindən gözlənilən *nəticə* yeni informasiyaların mənimsənilməsi və praktik fəaliyyətə tətbiq edilməsi, innovasiyaların tətbiq edilməsi və özünü inkişaf etdirməkdir.

İnandırıcı ünsiyyət: İnandırıcı ünsiyyətin *məqsədi* iş ortaqlarında müəyyən hisslər oyatmaqdan, onların dəyərlərinin istiqamətlərini formalaşdırmaqdan; birgə fəaliyyət zamanı bu və ya digər strategiyaların qanuniliyinə inandırmaqdan; özü ilə həmfikir etməkdən ibarətdir. Kommunikasiyanın *təşkili şərtlərinə* iş ortağının qavrayışına, onun şəxsi motivasiyasına və intellektual-emosional mədəniyyətinə güvənmək daxildir.

İnandırıcı ünsiyyətin *şifahi kommunikativ formalarına* inandırıcı nitq, fəaliyyətə dəvət edən nitq, mətbuat konfransı, müzakirə, mübahisə, polemika, işgüzar danışiq, yolasalma nitqi, kompliment, işgüzar söhbət, təqdimatlar, “dəyirmi masalar” aiddir.

Kommunikativ vasitələr və texnologiyalar: dəlillər, sübutlar; aydınlaşdırma və müqayisəli təhlillər; üstünlükləri nümayiş etdirən faktlar, statistik rəqəmlər və misallar; ünsiyyət ortağının emosional əhvalına arxalanmaq və verbal və qeyri-verbal vasitələrin köməyi ilə onun kinetik kanalının işə salınması; əks-arqumentlərin və ünsiyyət ortağının tənqidi əhval-ruhiyyəsinin hesaba alınması; etibarlılıq atmosferinin yaradılması aiddir.

İnandırıcı ünsiyyət prosesindən gözlənilən *nəticə* ünsiyyət ortağının qarşı tərəfin mövqeyinə cəlb edilməsi, şəxsi qaydaların, baxışların, inamların, əminliklərin dəyişdirilməsidir.

Ekspressiv ünsiyyət: Ekspressiv ünsiyyətin *məqsədi* ünsiyyət ortağında psixoloji-emosional əhvalı formalaşdırmaq, hissləri, həyəcanları ona ötürmək, onu zəruri sosial fəaliyyətə yönəltməkdir. Kommunikasiyanın təşkili şərtlərinə ünsiyyət ortağının emosional çevrəsinə söykənmək, onun bütün hissiyyatına (audial/səsli) bədii-estetik vasitələrin təsirinin istifadə olunması daxildir.

Ekspressiv ünsiyyətin *şifahi kommunikativ formalarına* xüsusi münasibətlə söylənilən nitqlər; təqdimatlar, işgüzar söhbətlər və toplantılar; mitinqlər; vəziyyət barədə, müəssisə, qurum barədə, şəxs barədə məlumatlar; brifinqlər; beyin hücumu, videofraqmentlərin nümayişi; potensial problemlərin, onların ehtimal olunan nəticələrinin təhlili; şüarlar və çağırışlar aiddir.

Kommunikativ vasitələr və texnologiyalara: audio, video və bədii vasitələr; nitq konstruksiyalarının yığcamlığı; lüğət tərkibinin obrazlı, emosional boyalı olması; aktyorluq məharəti: süni həyəcan, təbəssüm, səs tonu, baxışlar vasitəsilə heyranlıq; pozaların nümayişkəranə xarakterli olması; jestikulyasiyanın, intonasiyanın, mimikanın rəngarəngliyi; informasiyanın situativ şərtiliyi, dinləyicilərin aktual tələbatlarına söykənmə; nümayiş etdirilən hisslərin səmimiyyəti aiddir.

Ekspressiv ünsiyyət prosesindən gözlənilən *nəticə* iş ortağının əhvali-ruhiyyəsinin dəyişdirilməsi; zəruri hisslərin: mərhəmət, narahatlıq hisslərinin duyulmasına təhrikətmə, konkret aksiyalara və fəaliyyətə cəlb edilmədir.

Tövsiyəedici ünsiyyət: Tövsiyəedici ünsiyyətin *məqsədi* motivasiyanın, dəyərləndirmə istiqamətlərinin və qaydalarının, davranış və münasibətlərin dəyişdirilməsi üçün ünsiyyət ortağına güclü təsirin göstərilməsidir. Kommunikasiyanın təşkili şərtlərinə ünsiyyət ortağının müəyyən fikirlərin aşılmasına reaksiyası, onun kifayət qədər məlumatlı olmaması, tənqidi düşüncə tərzinin kifayət qədər olmaması, əks tövsiyə səviyyəsinin zəifliyi, tövsiyədənin (tövsiyəetməni həyata keçirənin) yüksək səviyyəli nüfuzu, etibarlılıq atmosferinin yaradılması daxildir.

Tövsiyəedici ünsiyyətin *şifahi kommunikativ formalarına* işgüzar söhbətlər, mitinqlər, yolaşma nitqləri, mətbuat konfransları, brifinqlər, debatlar, reklamlar, toplantılar, məsləhətlər, treninqlər aiddir. Kommunikativ vasitələr və texnologiyalara: aşılana qaydaların izah olunması; emosional gərginliyin idarə olunması; bir sıra üsullar vasitəsilə aşılama: identifikasiya, nüfuza istinad etmə, fərdiləşdirmə, xəbərdarlıq, təhlükə, şantaj, psixoloji terror, mobbing (psixoloji şiddət, zorakılıq) və digər manipulyasiya üsulları; psixoloji birləşdirmə və intonasiya vasitəsilə stimullaşdırma aiddir (Rudenko, 2013).

Tövsiyəedici ünsiyyət prosesindən gözlənilən *nəticə* ünsiyyət ortağının davranışının dəyişilməsi, qaydaların və dəyər istiqamətlərinin dəyişməsidir.

Ritual ünsiyyət: Ritual ünsiyyətin *məqsədi* iş dünyasında konvensial münasibətləri möhkəmləndirmək və qüvvədə saxlamaq; azsaylı və çoxsaylı insan qruplarında sosial psixikanın (psixoloji durumun) tənzimlənməsini təmin etmək; müəssisənin, qurumun ritual (ayin) ənənələrini qorumaq və yenilərini yaratmaqdır. Kommunikasiyanın təşkili şərtlərinə aksiyaların ritual (mərasim) xarakterli olması, məkanın bədii tərtibatı; konvensiyalara riayət olunması; mərasimlərin, tədbirlərin bayram əhvali-ruhiyyəsində təşkili; milli ənənələr, ölkənin ənənələri və peşə ənənələri və ünsiyyət normaları daxildir.

Ritual ünsiyyətin *şifahi kommunikativ formalarına* təntənəli nitqlər, matəm nitqi, ritual xarakterli aktlar, mərasimlər, ayinlər; bayramlar, təqdimatlar və təntənəli toplantılar aiddir. Kommunikativ vasitələr və texnologiyalara: iştirakçıların audio-vizual və kinestetik hisslərinə təsir üçün verbal və qeyri-verbal vasitələrdən istifadə olunması; iştirakçıları fəal kütləvi fəaliyyətə cəlb etmə; ritual və mərasim tendensiyaalarının qorunub saxlanması zamanı improvizasiyalar və süjetlərin qeyri-ənənəvililiyi aiddir.

Ritual ünsiyyət prosesindən gözlənilən *nəticə* vətənpərvərlik və milli qürur hissinin formalaşması; ənənələrin qorunması, yeni ayinlərin möhkəmləndirilməsidir.

Nəticə

Əlbəttə ki, nəzərdən keçirdiyimiz ünsiyyət növləri kommunikasiyanın bütün imkanlarını əhatə etmir, lakin onun spesifik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə, ayrı-ayrı janrlardan, kommunikatív vasitələr və texnologiyalardan qaydalara uyğun istifadə etməyə, planlaşdırılan, gözlənilən nəticəni əldə etməyə imkan yaradır. Sadalananlardan əlavə, ünsiyyətin növləri haqqında məlumatlı olmaq hər bir işgüzar insana bu və ya digər kommunikatív fəaliyyətə daha effektiv şəkildə hazırlaşmağa; konstruktív qarşılıqlı fəaliyyət üçün uyğun şərtləri qabaqcadan hazırlamağa; ünsiyyət ortağının fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, kommunikasiyanın konkret situasiyasına uyğun verbal və qeyri-verbal davranış ssenarisini işləyib hazırlayaraq öz nitq repertuarını proqramlaşdırmağa imkan verəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, N. (2013). *Nitq mədəniyyətinin əsasları*. Elm və təhsil.
2. Xəlilov, B. (2022). *Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya*. ADPU.
3. İsmayılova, M. (2021). *Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiyanın funksional səciyyəsi*. ADPU.
4. Məmmədli, N. (2020). *Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti*. Elm və təhsil.
5. Məmmədli, N. (2021). *Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya*. Elm və təhsil.
6. Sadıqova, S. (2024). *Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya*. Aİİ.
7. Şiriyev, F. (2014). *Azərbaycan dilinin nitq mədəniyyəti və ritorika*. Elm.
8. Klyuyev, E. V. (2002). *Rechevaya kommunikatsiya; Uspeshnost' rechevogo vzaimodeystviya*. RIPOL klassik.
9. Koltunova, M. V. (2005). *Delovoye obsheniye: normy, ritorika, etiket*. Logos.
10. Rudenko, A. M. (2013). *Delovyye kommunikatsii*. Feniks.
11. Skvortsov, L. I. (1980). *Teoreticheskiye osnovy kul'tury rechi*. Nauka.
12. Titova, L. G. (2006). *Delovoye obsheniye*. Yuniti.

Daxil oldu: 02.09.2024

Baxışa göndərildi: 26.09.2024

Təsdiq edildi: 05.10.2024

Çap olundu: 20.10.2024